

А. М. Большаковадоктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
Харківська державна академія культури

ЧАСОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА САМОСТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ

У статті проаналізовано взаємозв'язок часових перспектив та самоствавлення студентів у професійній сфері. Показано, що негативне минуле та песимістичне майбутнє пов'язані із системою негативних ставлень до себе в професійній сфері, а оптимістичне майбутнє – із позитивним образом себе як професіонала.

Ключові слова: часові перспективи, психологічний час, самосприйняття, ставлення до себе, професійна затребуваність.

Постановка проблеми. Соціально-психологічні умови, механізми та фактори онтогенетичного розвитку активної, творчої, відповідальної, психічно та фізично благополучної людини, здатної бути повноцінним суб'єктом свого життєвого шляху, досягати позитивного життєвого самовизначення та самоздійснення, є найбільш важливим напрямом досліджень сучасної психології. Найважливішим фактором успішного суб'єктного вибудовування життєвого шляху є здатність людини до керування своїм психологічним часом, а саме: здатність до бачення з теперішнього в минуле та майбутнє, до осмислення плину часу в будь-якому його напрямку, до співвіднесення минулого, теперішнього й майбутнього та поєднання цих часових компонентів життя у свідомості та підсвідомості. Визнання істотного впливу психологічного часу на регуляцію життєдіяльності людини в усіх сферах її буття зумовлює особливу актуальність проблеми вивчення часових перспектив особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. Здатність людини до керування своїм психологічним часом, цілеспрямованого вибудовування часових перспектив є, за твердженням Л. Анциферової, одним із найважливіших проявів суб'єктності людини, тому що «будуючи свій життєвий шлях, людина керується певною системою уявлень про своє минуле, теперішнє та майбутнє, <...> саме вони є основою довгострокової регуляції особистістю свого життя» [1, с. 15]. Визнання цього факту є підґрунтям визначення часових перспектив актуальним предметом вивчення в межах наукової проблематики суб'єктної регуляції життєвого шляху.

Початок активного емпіричного вивчення проблеми психологічного часу та часових перспектив пов'язують із роботами К. Левіна (запропонував поняття «часова довжина»), Л. Френка (поняття «часова перспектива») та П. Фресса (поняття «часовий кругозір») [2].

К. Левін уважав, що психологічне минуле, теперішнє та майбутнє є частинами психологічного поля. Він стверджував таке: «Психологічне поле, що існує зараз, містить у собі й уявлення індивіда про своє минуле та майбутнє. Індивід сприймає не тільки свою поточну ситуацію, а в нього наявні також певні очікування, бажання, страхи та мрії про майбутнє. Його погляди на своє минуле часто неправильні, втім, вони становлять у його життєвому просторі «рівень реальності» минулого» [4, с. 246]. Отже, К. Левін описував часову перспективу, що «містить у собі психологічне минуле і психологічне майбутнє рівня реальності та різних рівнів ірреального» [4, с. 246].

У радянській та сучасній російській й українській психології також використовують поняття часової перспективи або близькі до неї категорії.

Відому сучасну концепцію часової перспективи, що відображає установки, переконання й цінності, пов'язані з часом, розробили Ф. Зімбардо та Дж. Бойд [3]. Вони виділили п'ять найпоширеніших часових перспектив, а саме:

- позитивне минуле (люди з цією часовою перспективою мають тепле сентиментальне ставлення до минулого);
- негативне минуле (оцінює ставлення людини до подій, що вже відбулися, але, на відміну від попередньої орієнтації, відображає загальне песимістичне, негативне, відразливе ставлення до пройденого етапу життя);
- гедоністичне теперішнє (пов'язане з безтурботним ставленням до життя, орієнтацією на пошук задоволень, насолоди в теперішньому, відсутністю турботи про завтрашній день);
- фаталістичне теперішнє (відображає безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей);
- майбутнє (відображає загальне прагнення до планування та реалізації цілей).

Численні експериментальні дослідження виявили суттєвий вплив часових перспектив на різні аспекти існування людини, а саме: схильність до ризикованої поведінки, вживання алкоголю та наркотиків, азартних ігор, турботу про фізичне здоров'я, побудову дружніх та інтимних міжособистісних стосунків, регулювання кар'єри, витрачання грошей та ін. Отже, суттєве значення часових перспектив як суб'єктного механізму організації та регуляції здійснення людиною власного життєвого шляху доведено, хоча не всі важливі аспекти цієї проблеми вивчено, що й зумовило актуальність теми цього дослідження.

Мета статті – вивчити взаємозв'язок між часовими перспективами та самостваленням у професійній сфері осіб юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. Для діагностики досліджуваних часових перспектив було використано Опитувальник ZPTI (Zimbardo Time Perspective Inventory) Ф. Зімбардо [3], який дозволяє оцінити мотиваційні, емоційні, когнітивні та соціальні складові уявлення людини про своє минуле, теперішнє та майбутнє за п'ятьма шкалами, які відповідають п'яти часовим перспективам: «негативне минуле»; «гедоністичне теперішнє»; «майбутнє»; «позитивне минуле»; «фаталістичне теперішнє».

Діагностику особливостей ставлення студентів до себе в професійній сфері було проведено за допомогою опитувальника «Професійна затребуваність особистості» (О. Харитонова, Б. Ясько) [5]. Професійну затребуваність автори методики визначають як «багаторівневу, ієрархічно побудовану, пов'язану з іншими психологічними утвореннями (активність, смисл, цінність, зовнішнє середовище, спілкування, професійна діяльність та ін.), мегасистему суб'єктивних ставлень особистості до себе як до «значущого для інших» професіонала» [5, с. 45]. Функціональні компоненти затребуваності утворюють вісім діагностичних шкал методики з відповідним психологічним змістом: «задоволеність реалізацією

професійного потенціалу», «приналежність до професійного співтовариства», «переживання професійної затребуваності», «професійна компетентність», «професійний авторитет», «оцінка результатів професійної діяльності», «ставлення інших», «самоствалення». Також методика дозволяє визначити загальний рівень професійної затребуваності.

Для участі в дослідженні часових перспектив та самосприйняття професійної затребуваності було залучено 104 особи віком від 19 до 24 років (47 дівчат та 57 юнаків). Обрання юнацького віку під час формування вибірки досліджуваних пов'язане з визначенням цього життєвого етапу як періоду найбільш активної побудови психологічного майбутнього та життєвого самовизначення, отримання професійної освіти, набуття ідентичності та усталеного ставлення до себе.

Необхідність вивчення системи самоствалення в професійній сфері вже в юнацькому віці також обґрунтовано тим фактом, що адекватна позитивна система ставлення студента до себе як до фахівця певної сфери є не тільки фактором загального психічного благополуччя, але й таким, що визначає високий рівень мотивованості, енергійності та успішності в оволодінні професією під час навчання.

Описова статистика показників опитувальника «Професійна затребуваність особистості» та дані щодо статистичної значущості статевих розбіжностей наведено у табл. 1.

Дані, наведені в табл. 1 щодо статевих відмінностей у переживанні професійної затребуваності студентів, показують більш високий рівень позитивного самосприйняття в професійній сфері досліджуваних юнаків (загальний рівень та за окремими складовими).

Статистично значущі статеві відмінності виявлено в оцінках досліджуваних за шкалою «задоволеність реалізацією професійного потенціалу» опитувальника «Професійна затребуваність особистості». Отже, юнакам, порівняно з дівча-

Таблиця 1

Описова статистика та статеві розбіжності оцінок професійної затребуваності студентів

Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості»	Оцінки досліджуваних (середні значення)			
	Загальні оцінки	Юнаки	Дівчата	Значення t-крит. Студента
Задоволеність реалізацією професійного потенціалу	23,16±4,9	23,97±4,96	22,21±4,76	1,988*
Приналежність до професійного товариства	26,58±3,57	27,2±3,81	25,83±3,29	1,997*
Переживання професійної затребуваності	24,68±4,5	25,22±4,65	24,04±4,37	1,343**
Професійна компетентність	21,96±4,88	23,24±4,55	20,51±4,78	3,024***
Професійний авторитет	22,21±4,2	22,66±4,28	21,7±4,13	1,175
Оцінка результатів професійної діяльності	27,07±4,79	27,29±5,03	26,85±4,65	0,464
Ставлення інших	26,62±4,04	26,85±4,33	26,4±3,84	0,556
Самоствалення	23,4±4,22	23,41±4,32	23,45±4,2	0,048
Загальний рівень професійної затребуваності	131,24±19,24	134,24±19,44	127,74±18,81	1,989*

Примітки: * – $p < 0,05$; ** – відсутність значущих розбіжностей; *** – $p < 0,001$.

тами, притаманні більш позитивні оцінки задоволення актуальним рівнем реалізації професійного потенціалу та досягненням професійного статусу й компетентності. Дівчата вважають себе менш компетентними та очікують на досягнення нижчого рівня професійного статусу та затребуваності свого професійного досвіду.

Більш високими ($p < 0,05$) виявилися також оцінки досліджуваних юнаків за шкалою «приналежність до професійного товариства» (табл. 1). Такі дані свідчать про те, що досліджувані чоловічої статі на етапі навчання мають більш диференційоване та позитивне уявлення про себе як про представника певної професійної спільноти, із прихильністю та повагою ставляться до цінностей та можливих результатів майбутньої професійної діяльності. Уявлення дівчат про власну приналежність до професійної спільноти є менш диференційованими та визначеними.

Виявлені статеві відмінності за шкалою «переживання професійної затребуваності» (табл. 1) показують, що юнакам властиве не тільки більш позитивне сприйняття свого професійного «Я», але й упевненість у необхідності, важливості та цінності для оточуючих результатів майбутньої професійної діяльності. Юнаки більш впевнені, що після закінчення професійної освіти зможуть ефективно застосувати набуті знання, уміння та навички. Дівчата мають нижчу професійну самооцінку, меншою мірою впевнені в тому, що зможуть реалізувати себе в професійній діяльності та очікують на більш негативне ставлення оточуючих до себе як до фахівців за обраною спеціальністю.

Ще однією шкалою, за якою були виявлені статеві відмінності самосприйняття професійної затребуваності студентами, є шкала «професійна компетентність» (табл. 1). У групі дівчат, так само як і за попередніми шкалами, було виявлено більш низькі оцінки. Такі результати позують, що досліджуваним жіночої статі на етапі навчання притаманна нижча впевненість в актуальному майбутньому рівні володіння професійними знаннями та уміннями, сумніви в правильності обрання професії, переживання щодо можливості досягнення задовільного професійного статусу.

Отже, результати табл. 1 показують, що досліджувані чоловічої статі є більш задоволеними реалізацією свого професійного потенціалу вже на етапі навчання, відчують більшу гордість щодо приналежності до певної професійної спільноти, є впевненішими в можливості досягнення професійних успіхів та визнання результатів трудової діяльності з боку оточуючих.

Порівняння показників професійної затребуваності досліджуваних студентів, отриманими її розробниками на дорослій вибірці, із нормативними даними за методикою [5] показало відповідність оцінок середньому рівню. Також на рівні

тенденцій, які потребують статистичної перевірки та уточнення в подальших дослідженнях, було виявлено певні відмінності в середньоарифметичних оцінках досліджуваних та представників вибірки стандартизації. Зокрема виявилось, що для дівчат, порівняно з жінками, які склали вибірку стандартизації методики «Професійна затребуваність особистості», притаманні нижчі оцінки переживання професійної затребуваності, професійної компетентності, професійного. Водночас у досліджуваних дівчат-студенток відзначаються вищі оцінки за показниками «результати професійної діяльності» та «самоствлення».

Для досліджуваних юнаків, порівняно з чоловіками вибірки стандартизації, властиві більш високі оцінки професійної приналежності та нижчі оцінки переживання професійної затребуваності. Хоча такі тенденції виявляються зрозумілими, пояснення їхньої психологічної сутності та механізмів має бути завданням подальших досліджень професійної затребуваності.

Для оцінки взаємозв'язку між часовими перспективами та оцінками професійної затребуваності досліджуваних було проведено статистичний аналіз отриманих результатів. Значущі коефіцієнти кореляції між показниками професійної затребуваності та оцінками часових перспектив наведено у табл. 2.

Результати кореляційного аналізу, наведені у табл. 2, показують наявність статистично значущого зворотного зв'язку між оцінками досліджуваних за шкалою «негативне минуле» опитувальника часових перспектив ZTP1 та всіма показниками професійної затребуваності. Такі дані свідчать про те, що загальне песимістичне, негативне, відразливе ставлення до минулого та набутого в ньому досвіду суттєво пов'язане (або може навіть бути одним із факторів) із загальним негативним сприйняттям себе як професіонала. Аналогічний зв'язок усіх показників ставлення до себе в професійній сфері визначено з оцінками досліджуваних за шкалою «фаталістичне теперішнє» опитувальника ZTP1, яка визначає безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей.

Отже, досліджуваним із високими показниками негативного переживання минулого та песимістичного ставлення до майбутнього на етапі професійнонавчання властиві такі складові суб'єктивного сприйняття себе як фахівця за обраною спеціальністю:

- низькі оцінки результатів реалізації професійного потенціалу, переживання власної некомпетентності, незадовільні оцінки змісту отриманого професійного досвіду та досягнутих результатів у професійному навчанні (низькі оцінки «задоволеність реалізацією професійного потенціалу» опитувальника «Професійна затребуваність особистості»);

Таблиця 2

Взаємозв'язок часових перспектив та професійної затребуваності особистості

Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості»	Часові перспективи за опитувальником ZTP1				
	Негативне минуле	Позитивне минуле	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Фаталістичне теперішнє
Задоволеність реалізацією професійного потенціалу	-0,425***	0,211*			-0,333***
Приналежність до професійного товариства	-0,374***			0,249*	-0,395***
Переживання професійної затребуваності	-0,622***		-0,258**	0,239*	-0,463***
Професійна компетентність	-0,396***			0,217*	-0,345***
Професійний авторитет	-0,374***			0,256**	-0,329***
Оцінка результатів професійної діяльності	-0,547***	0,238**		0,392***	-0,5***
Ставлення інших	-0,4***			0,342***	-0,39***
Самоставлення	-0,543***		-0,197*	0,322**	-0,452***
Загальний рівень професійної затребуваності	-0,538***			0,328***	-0,479***

Примітки: * – $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** – $p < 0,001$.

- недиференційоване, нечітко визначене уявлення про себе як представників певної професійної спільноти, відсутність позитивного ототожнення з людьми, що є фахівцями в обраній професійній сфері, відсутність позитивного ставлення до матеріальних та нематеріальних результатів праці в обраній галузі (низькі оцінки за шкалою «приналежність до професійного співтовариства»);

- низька професійна самооцінка, переживання непотрібності результатів професійної діяльності за спеціальністю та неможливості самореалізації в обраній професійній сфері (низькі оцінки за шкалою «переживання професійної затребуваності»);

- сумніви з приводу власної професійної компетентності та придатності до трудової діяльності, невпевненість у належному володінні професійними знаннями, уміннями та навичками (низькі оцінки за шкалою «професійна компетентність»);

- переживання власної незначущості для колег, негативна професійна самооцінка та очікування негативних оцінок і відсутності поваги до себе з боку оточуючих (низькі оцінки за шкалою «професійний авторитет»);

- знецінення майбутньої професійної діяльності, можливих результатів та значущості її змісту загалом, сумніви в здатності успішно виконувати професійні обов'язки (низькі оцінки за шкалою «оцінка результатів професійної діяльності»);

- незадоволення ставленням оточуючих, рівнем їхньої поваги до себе як до майбутніх професіоналів (низькі оцінки за шкалою «ставлення інших»);

- відсутність відчуття гідності та самоповаги до себе як до професіоналів, сумніви в здатності досягти в професії значущих та суспільно корисних результатів (низькі оцінки за шкалою «самоставлення»).

Результати кореляційного аналізу, наведені у табл. 2, показують, що високі позитивні показники ставлення студентів до самих себе як майбутніх професіоналів прямо пов'язані в них з оцінками за шкалою «майбутнє» опитувальника часових перспектив ZTP1. Шкала «майбутнє» відображає загальне позитивне прагнення до планування та реалізації обраних цілей, оптимістичне сприйняття своїх життєвих перспектив та можливостей. Отже, дані, наведені у табл. 2, показують, що студентам з оптимістичним ставленням до майбутнього притаманні такі позитивні властивості професійного самосприйняття:

- позитивне емоційне ставлення до себе як представників спільноти фахівців, повага до результатів професійної діяльності, переконання в їхній значущості (високі оцінки за шкалою «приналежність до професійного товариства»);

- позитивні переживання, пов'язані з оцінкою себе як фахівців, упевненість у власній здатності успішно використовувати набуті професійні знання, уміння та навички (високі оцінки за шкалою «переживання професійної затребуваності»);

- упевненість у власній професійній компетентності та успішності (високі оцінки за шкалою «професійна компетентність»);

- усвідомлення себе значущими фахівцями, які заслуговують на повагу колег (оцінки за шкалою «професійний авторитет»);

- позитивна оцінка змісту та результату власної професійної діяльності, упевненість у досягненні успіхів та визнання (оцінки за шкалою «оцінка результатів професійної діяльності»);

- переконання в позитивному ставленні та повазі оточуючих до себе як до фахівців певної галузі (оцінки за шкалою «ставлення інших»);

- позитивне ставлення до себе як до фахівців, висока професійна самооцінка (оцінки за шкалою «самоставлення»).

Оцінки досліджуваних за шкалами «позитивне минуле» та «гедоністичне теперішнє» опитувальника ZTPІ утворили незначну кількість зв'язків із показниками самоствавлення в професійній сфері (табл. 2). Так, приємне сприйняття минулого виявилось пов'язаним із високим рівнем задоволеності реалізацією професійного потенціалу та позитивною оцінкою результатів діяльності. Безтурботне ставлення до життя, орієнтація на пошук задоволень, відсутність турботи про завтрашній день (шкала «гедоністичне теперішнє») виявилися притаманними студентам із низьким рівнем переживання професійної затребуваності та самоствавлення.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що часові перспективи є важливим корелятом показників професійного самоприйняття та самоствавлення студентів під час навчання.

Найбільш значущим щодо формування ставлення до себе як до майбутнього професіонала виявилися часові орієнтації студентів щодо майбутнього, а саме: оцінки за шкалами «майбутнє» та «фаталістичне теперішнє» представили статистично значущі кореляції майже з усіма показниками опитувальника «Професійна затребуваність особистості».

Ставлення до минулого також має суттєве значення щодо формування в юнаків позитивного образу «я професіонал». Водночас виявляється, що формуванню сприятливої професійної затребуваності значною мірою заважають неприємні спогади та ставлення до минулого (статистично значущі зворотні кореляції між показниками за шкалою «негативне минуле» опитувальника часових перспектив та оцінками з усіма шкалами опитувальника професійної затребуваності). Позитивне ставлення до минулого виявилось значущим лише щодо задоволеності реалізацією професійного потенціалу та оцінки результатів професійної діяльності.

Гедоністичне ставлення до теперішнього часу виявилось відносно незначущим щодо формування позитивного сприйняття себе як майбутнього професіонала в юнацькому віці. Показано, що орієнтація на приємне та безтурботне проведення часу пов'язана з переживанням власної незатребуваності та негативним самоствавленням. Доречно припустити, що гедоністична орієнтація за таких показників професійної затребуваності виступає в студентів захисним механізмом, призначеним для компенсації неприємних переживань, пов'язаних із негативним професійним самосприйняттям.

Перспективні напрями подальших досліджень полягають у вивченні якісних особливостей взаємозв'язку часових перспектив та професійної затребуваності особистості; визначенні специфіки переживання професійної затребуваності на різних етапах професійного становлення особистості; виявленні внутрішньоособистісних та соціально-психологічних механізмів формування позитивного ставлення людини до себе як до успішного, затребуваного професіонала.

Література:

1. Анцыферова Л. Личность в динамике: некоторые итоги исследования. Психологический журнал. 1992. № 5. С. 12–25.
2. Головаха Е., Кроник А. Психологическое время личности. Киев: Наукова думка, 1984. 207 с.
3. Зимбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. Санкт-Петербург: Речь, 2010. 352 с.
4. Левин К. Динамическая психология: Избр. тр. Москва: Смысл, 2001. 572 с.
5. Харитоновна Е., Ясько Б. Опросник «Профессиональная востребованность личности» (ПВЛ). Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 7. С. 45–57.

Большакова А. Н. Временные перспективы и самоотношение студентов в профессиональной сфере

В статье проанализирована взаимосвязь временных перспектив и самоотношения студентов в профессиональной сфере. Показано, что негативное прошлое и пессимистическое будущее связаны с системой негативных отношений к себе в профессиональной сфере, оптимистическое будущее – с позитивным образом себя как профессионала.

Ключевые слова: временные перспективы, психологическое время, самовосприятие, отношение к себе, профессиональная востребованность.

Bolshakova A. M. Time perspectives of students and their self-attitude in professional sphere

The correlation between time perspectives of students and their self-attitude in professional sphere is analyzed. It is shown, that negative attitudes to the past and pessimistic attitudes to the future are related to the system of negative self-attitude in a professional sphere, optimistic attitudes future are related to the positive image of itself as a professional.

Key words: time perspectives, psychological time, self-perception, self-attitude, professional attachment.